

RESSENYES

DOLCETTI, Paola (ed.). 2004.

Fericide di Atene. Testimonianze e frammenti.

Introduzione, testo, traduzione e commento a cura di Paola Dolcetti.

Alessandria: Edizioni dell'Orso. 421 p. ISBN: 88-7694-798-1.

Així com l'única edició disponible de Ferecides, en tot el segle passat, fou la de Felix Jacoby (1923) dins els *Fragmente der griechischen Historiker*, assistim avui atònits a un interès sobtat pels primers mitògrafs i, assenyaladament, per Ferecides d'Atenes. Com a degà ha de constar Robert L. Fowler, que ha donat un impuls decisiu a l'estudi de la mitografia primerenca amb *Early Greek Mythography I* (2000; a l'espera del segon volum, que ha d'incloure el comentari). D'altra banda, a més del volum de Dolcetti (2004) ressenyat aquí, està prevista (per a 2007), encara, l'edició dels fragments de Ferecides, de William S. Morison, en el marc del projectat 'Brill's New Jacoby' que dirigeix Ian Worthington. Si hi afegim, finalment, la futura edició, a cura del ressenyador, prevista per al 2006/2007 dins la col·lecció de la Fundació Bernat Metge, resulta que ben aviat els estudiosos del mite comptaran amb un total de quatre noves edicions (aparegudes en un període de vuit anys!) de les *Històries* fragmentàries de Ferecides d'Atenes.

Alguna de les causes d'aquest interès renovat per Ferecides s'ha de cercar, tal vegada, en la controvèrsia, pel que sembla avui resolta feliçment, a propòsit de la iden-

titat d'aquest autor. Un article de D.L. Toye de 1997 (*Mnemosyne* 50, p. 530-560) pretenia rehabilitar la vella teoria de Wilamowitz, que qüestionava l'existència d'un Ferecides d'Atenes altre que el teòleg i *Wundermann* «presocràtic» Ferecides de Siros. Però després de la rèplica de R.L. Fowler, que ensorra un per un els arguments de Toye (*Mnemosyne* 52, 1999, p. 1-15), la identitat de Ferecides d'Atenes, mitògraf i genealogista, ha de constar com a *verité acquise* (cf. altres arguments esgrimits per Pàmias a *CFC(G)* 15, 2005).

Sigui com vulgui, en els estudis clàssics es dona sovint el cas que, si plana cap ombra de sospita sobre l'autoria d'un cert text, és el text mateix qui en surt perjudicat, en la mesura que en decau fatalment l'atractiu a ulls dels filòlegs. Talment com si el text no pogués posseir un interès propi, independent del seu autor. Un cas paradigmàtic, em sembla a mi, és el d'Eratòstenes i els seus *Catasterismes*: que l'autoria del manuallet hagi estat aferrissadament debatuda explica, justament, la deixadesa amb què l'ha tractat la filologia clàssica.

I, en canvi, les edicions dels autors mitogràfics, ben posades al dia i elaborades amb criteris moderns, estan cridades a exer-

cir un paper destacat en els futurs estudis de la mitologia grega. A la vista de la negligència dels especialistes a l'hora d'explorar els contextos literaris en què els mites ens han pervingut («ignorance of the whole range of ancient mythography has never been more rampant than it is today»), Albert Henrichs feia una crida, gairebé vint anys enrere, a escometre un escrutini crític de les fonts de la mitologia: això havia de servir, si més no, de salvaguarda contra les interpretacions basades en conclusions extretes precipitadament d'una documentació incompleta (*in* Jan Bremmer, ed., *Interpretations of Greek Mythology*, 1987, p. 258; cf. p. 265). En efecte, si la pitjor enemiga de la recerca mitogràfica és la mitologia, és perquè el segle xx ha estat capaç de reconèixer en el mite una forma autònoma de pensament, dotada d'un significat que transcendeix el suport textual a través del qual un mite donat ens ha pervingut. Enderiats per aquesta conquesta, un bon nombre d'estudiosos ha abraçat interpretacions, de diversa orientació, sense atendre la matèria primera: els textos antics.

Des d'aquest punt de vista, doncs, hem de saludar l'aparició, a cura de Paola Dolcetti, dels fragments mitogràfics de Ferecides. L'edició està ben produïda i és rigorosa (a pesar d'algunes badades tipogràfiques que s'han esmunyit al grec). S'ha d'agrair, a més, l'esforç, mai prou ben ponderat, de traduir els textos antics: més que més quan es tracta de la primera versió a una llengua moderna. Tot plegat converteix el volum en una eina de treball utilíssima per a l'especialista, però també per al lector que no té accés directe al grec.

A primer cop d'ull, la principal novetat de l'edició de Dolcetti és l'ordenació dels fragments, que se separa radicalment de l'edició de Fowler (2000) —la qual, al seu torn, és deutora, amb alguna adaptació, de la de Jacoby (1923). És sabut que el principi d'ordenació de les *Històries* és una qüestió cantelluda, fins al punt que ha constituït, des del segle XIX, el problema fonamental de la recerca ferecidaea. Sturz, Jacoby, von Gut-

schmid, Bertsch, Wilamowitz, Uhl o Fritz, que han escomès diversament la qüestió, han atès conclusions diferents: des de les més radicals (no hi ha cap principi d'ordenació: Wilamowitz), passant per les més moderades, basades *grosso modo* en l'estructura de la *Biblioteca* d'Apol·lodor (Jacoby, Sturz), fins a les més ambicioses, traçades segons àmplies genealogies (Uhl). També Dolcetti parteix d'una constatació bàsica, que orienta aquesta darrera teoria: com que els fragments contenen sobretot material genealògic, però poques narracions i escasses notícies geogràfiques, Alfons Uhl deduïa que els mites eren narrats a mesura que era esmentat un heroi particular. D'aquesta manera, tots els fragments que ens han pervingut sense la xifra d'atribució a un dels deu llibres de les *Històries*, «devono essere inseriti nel punto in cui viene trattato il personaggio principale» (p. 19). Partint d'un esquema traçat a partir de genealogies heroiques (cf. p. 21-33), Dolcetti procedeix a incloure els fragments, amb més o menys violència, en aquest llibre de Procrust. El pitjor és que si la integració és sovint versemblant, no ho és més que qualsevol altra possibilitat.

Valgui un exemple: el fragment de Ferecides que documenta l'epítet Αἰγαίος per a Posidó (fr. 43 Jacoby / Fowler = fr. 16 Dolcetti) és col·locat entre els fragments referits a Teseu, els quals són inclosos en la secció 'Atteo, Telamone, discendenze ateniesi'. La mateixa autora, en la nota a peu de pàgina, reconeix: «uno dei luoghi possibili (*oltre naturalmente a molti altri*, in cui può comparire qualcuno dei numerosi discendenti di Posidone [...]) è forse quello della saga di Teseo» (p. 82, n. 25; amb les meves cursives). A la p. 32 de la introducció, Dolcetti ha dibuixat un esquema de l'estructura de l'obra de Ferecides. Si la proposta és «in via ovviamente del tutto ipotetica», un pot preguntar-se fins a quin punt val la pena l'esforç herculi de suggerir una ordenació altra que la de Jacoby / Fowler. Però encara més greu: si la reconstrucció és altament especulativa, ens sembla força més

agosarat de proposar una revisió del *textus receptus* i aventurar la correcció d'un número de llibre per encaixar un fragment dins l'esquema preconcebut (cf. fr. 9 Jacoby / Fowler = fr. 168 Dolcetti: ἐν τῆ ἡ 'en el llibre vuitè' en lloc de la lliçó unànime dels mss. ἐν τῆ β' 'en el llibre segon'; vegeu igualment el fr. 20 Jacoby / Fowler = fr. 188 Dolcetti).

Al meu entendre, el propòsit quimèric de reconstruir l'estructura de l'obra original de Ferecides és estretament solidari d'un *parti pris* metodològic més que qüestionable. Tal com ha insistit Catherine Darbo-Peschanski, les edicions de fragments plantegen uns problemes del tot particulars, que han de ser abordats amb criteris altres que els que guien els autors dels monumentals reculls dels segles XIX i XX —s'anomenin Jacoby, Diels, Kranz, Nauck... (vegeu *La citation dans l'antiquité*, 2004, p. 9 s. i p. 291 s.). Els estudis de crítica literària s'han desenvolupat espectacularment el segle darrer: això no pot haver passat en va.

En efecte, quan un antic cita una autoritat la inscriu en un nou context, en un nou discurs, que no és sinó el propi: aquesta és la primera operació d'extracció. Acte seguit, el modern arrenca la citació del seu context, d'aquell text d'acollida que l'abrigava: segona extracció, que converteix la citació en fragment. Finalment, els fragments són aplegats i juxtaposats: estan, doncs, cridats a compondre un discurs, que no deixa buits entre aquestes microunitats textuais, sinó simples llacunes. La lectura del filòleg consisteix a traçar ponts entre aquestes llacunes, de tal manera que acaba emergint «espontàniament» un discurs —encara que, no cal dir, guiat i orientat pel filòleg, el qual posa en marxa tot el seu enginy i aparat, a més a més, per tal de legitimar-lo. El cas és que el fragment no resta mai tal qual, aïllat de la resta de fragments, cosa que tal volta seria recomanable en alguns casos com el de Ferecides.

Però la temptació de recuperar l'antiga veu de l'autor i de fer-la ressonar és massa seductora: tant Jacoby (lletres expandides),

com Fowler (negreta), com Dolcetti (signe ◊) recorren a estratègies tipogràfiques diverses per a indicar el text citat, en estil directe, de Ferecides —això és, el diamant en brut despullat dels oripells que el contenien. Com a *discours dans le discours*, la citació d'un autor és arrabassada del seu context, sense que hom s'adoni que constitueix, juntament amb el text que l'abrigava, una unitat de doble *énonciation*. És així com s'atribueix, i això ocorre sovint, al discurs directe uns límits massa estancs, massa nítids. A banda de les marques tipogràfiques esmentades, modernament ens valem d'altres solucions, com ara les cometes (""), per tal d'indicar l'heterogeneïtat de tots dos *énoncés*. Ara bé, primer problema: el discurs directe no és la sola manera de reportar els *énoncés* d'algu altre. Segon: no hi ha *mai* pura menció, perquè les fronteres que separen el fragment citat del text que l'abriga no són mai impermeables sinó que l'un «contamina» l'altre. Convé, més aviat, fer l'esforç de pensar el discurs citat en profunda interacció amb el discurs que l'aixopluga (fenomen que algú ha anomenat «negociació»).

En canvi, molt més saludable, em sembla a mi, és l'esforç de situar l'obra mitogràfica en el context ideològic de producció. En la introducció (però també en un parell d'articles publicats el 2000 i el 2001 en els *Quaderni del Dipartimento di Filologia Augusto Rostagni* de Torí), Dolcetti assaja d'inscriure l'activitat de Ferecides en l'*entourage* social en què la duqué a terme. Aplega, en efecte, arguments (p. 12 i s.) a favor de la datació en època de Cimó, proposada ja per Huxley (*GRBS* 14, 1973). D'aquesta manera, Ferecides resta fermament ancorat en l'entramat ideològic de l'Atenes de la primeria dels 470 aC i ens apareix, en concret, compromès amb la propaganda de la família dels Filedes.

Pel que fa a l'ecdòtica: Dolcetti segueix força fidelment el darrer text editat, el de Fowler, el qual «viene sostanzialmente riprodotto» (p. 46). Val a dir que no ens les havem, pròpiament, amb una edició crítica, perquè els fragments no duen incorporat cap

mena d'aparat crític. Només esporàdicament, i sobretot quan ho requereix l'exegesi del text, unes crides a l'interior del text grec envien el lector a peu de pàgina, on una lliçó, una esmena o una variant és comentada. Les tries, els encerts i els errors de Dolcetti són, doncs, els del seu predecessor (encara que, a voltes, alguns errors tipogràfics empitjoren el text d'aquest). Al meu entendre, per exemple, és discutible el criteri que segueix Fowler a l'hora d'editar els fragments de Ferecides transmesos per l'escoliaista d'Apol·loni de Rodas: el testimoni principal és el ms. *L*, però sovint s'escau que el ms. *P* se n'aparta per donar un text (no només variants escadusseres) alternant. A voltes Fowler opta per «construir» un tercer text, que no sabem si ha existit *mai* en la història de la seva transmissió, el qual no constitueix sinó una *conflation* dels mss. *L* i *P* (a propòsit d'aquesta operació, cf. M.L. West, *Textual Criticism and Editorial Technique*, 1973, p. 70: «in the case of a work that survives in more than one recension, [the editor]... must not conflate them into a hybrid version which never existed (though he may use one to correct copyists' errors in another)». Vegeu, per exemple, el fr. 121 (= fr. 165 Dolcetti) on innecessàriament és integrat (ex *P*) εἶναι παῖδα després de

Καλύκης. O bé el fr. 15a (= fr. 58 Dolcetti), on és restituit εἶναι després d' ἄλλος. En canvi, l'autora s'aparta, sense motiu aparent, del criteri de Fowler i en el fr. 29 (= fr. 136) abraça la lliçó del ms. *L* (φυγεῖν en lloc de καταφυγεῖν Fowler ex *P*). O bé, igualment, en el fr. 108 (= fr. 127), on Fowler integrava (per què?) δέ, Dolcetti s'atén al text d'*L*.

Altres casos en què Dolcetti s'allunya de Fowler poden ser discutits. Per exemple, vegeu el fr. 34a (= 152 Dolcetti), on tant Jacoby com Fowler esmenen ἰέναι, l'autora s'acull a la lliçó dels manuscrits (jo crec que encertadament): ἰδεῖν. En el fr. 13b (= 48 Dolcetti), és acceptada la correcció de Lütke (beneïda per Jacoby però no per Fowler) ἐπὶ Ἀργείους. Jo crec preferible la lliçó dels mss., que, a més, és *difficilior*: ἐπὶ Καρχησίους. En fi, tot això són minúcies, és clar, però un troba a faltar un aparat crític, al qual el filòleg clàssic, per fatalitat, s'acaba remetent.

Les taules de concordances, els índexs, els glossaris (però només dels termes que apareixen en les *citazioni letterali*!), que completen el volum, fan del llibre un manual de còmoda lectura i de consulta inexcusable.

Jordi Pàmias

Universitat Autònoma de Barcelona

SIGNES CODOÑER, J. 2004.

Escritura y literatura en la Grecia arcaica.

Madrid: Akal (Akal Universitaria. Serie interdisciplinar). 391 p.

L'autor exposa, en les «Consideraciones generales» del capítol I (p. 10-16), la utilitat — més, la necessitat — de redefinir les relacions entre la literatura, en poesia i en prosa, de la Grècia arcaica i les condicions de composició, execució i transmissió. Qualsevol que hagin estat, en els primers estadis de composició i de transmissió de la poesia grega, les relacions entre oralitat i escriptura, les circumstàncies (origen, data, lloc, finalitat) de l'adopció del sistema gràfic alfabètic per a l'enregistrament de les

obres són, tant per a l'autor del llibre com per a nosaltres, un problema bàsic i inexcusable, per bé que no sempre exhaustivament soluble en tots els seus punts.

Així, el capítol II, «El alfabeto griego» (p. 17-65), proposa i analitza successivament les qüestions *qui?*, *on?*, *quan?*, *on?*, *per què?* sobre l'adaptació de les lletres semítiques al grec. Per a cada qüestió l'autor exposa, analitza i critica les teories proposades. Els grecs, proclius a cercar per a cada institució humana la figura d'un εὐρητής indivi-